

lezer kan de draagwijdte daarvan vermoeden. De uitweidingen over het bij uitstek stoïsche karakter van de brieven overtuigen ook niet werkelijk. Grote lof verdient echter de vertaling, die werkelijk even meeslepend is als het origineel. Goldsteen heeft het wijze besluit genomen de lange zinnen van het humanistenlatijn in kortere op te breken. Hij heeft het juiste evenwicht gevonden tussen trouw aan de Latijnse tekst en modern Nederlands, al schrijft hij ergens 'pestvirus' waar het neutralere 'pestverwekker' misschien meer op zijn plaats zou zijn geweest. Editie en vertaling vormen een boek dat tot in lengte van jaren gezaghebbend zal blijven.

M. E. H. N. Mout

H. Bost, *Un 'intellectuel' avant la lettre. Le journaliste Pierre Bayle (1647-1706). L'actualité religieuse dans les Nouvelles de la République des lettres (1684-1687)* (Dissertatie Universit  Montpellier III 1991,  tudes de l'Institut Pierre Bayle, Nim gue XXIII (SIB XXIII); Amsterdam-Maarssen: APA-Holland university press, 1994, xi + 584 blz., f 150,-, ISBN 90 302 1033 8).

Van maart 1684 tot februari 1687 redigeerde Pierre Bayle 36 afleveringen van zijn *Nouvelles*. Elk nummer bevatte een tiental recensieartikelen en een zogenaamde *catalogue* met korte mededelingen over andere publikaties. Het tijdschrift werd grotendeels door Bayle zelf gevuld in de hem kenmerkende ironische, afstandelijke maar nooit respectloze kritische stijl. Het was een enorm succes, want hier werd wel het vanaf 1665 verschijnende maar in de jaren tachtig in moeilijkheden verkerende *Journal des sçavans* nagevolgd maar op een geheel eigen wijze. Bayle en zijn uitgever Henry Desbordes te Amsterdam hadden kennelijk een goed gevoel voor de markt gehad en Bayle schreef in een hoog tempo over hem door geïnteresseerden toegezonden boeken. Een kwart van de uitgekomen publikaties wist hij aldus te behandelen. Tevens werden enkele necrologieën en een huwelijksaankondiging opgenomen. Zijn opzet van onpartijdigheid, voorzichtige formuleringen en respect voor de lezer hadden tot resultaat dat het tijdschrift ondanks verboden van de Franse overheid tot diep in dat land doordrong. Hij kreeg dan ook vele brieven, waaronder niet van de gennngsten als Etienne le Moyne en Jean le Clerc met hun mening wat wel en wat niet met het tijdschrift te doen. De laatste begon dan ook in 1686 met zijn eigen *Bibliothèque universelle et historique*. Bayle wilde een groot publiek bereiken door niet te technisch te schrijven en het Latijn te vertalen. Hij dacht zelfs aan vrouwen die het geschrevene zouden lezen. Zijn behandeling van katholieke onderwerpen bracht bij aanhangers van die confessie wel wrevel teweeg omdat hij het vanzelfsprekende van hun wereldbeeld aantastte, maar ook zij zagen zijn mening spoedig als gezaghebbend. Jammer genoeg weten wij vrijwel niets over oplage, prijs en aantal abonnementen van het tijdschrift en gezien het aantal herdrukken is het bijzonder moeilijk aan de hand van traditioneel bibliotheekonderzoek vast te stellen wat de verspreiding is geweest.

Dit boek van de theoloog Hubert Bost bevat de voorpublicatie aangepaste versie van zijn *thèse* aan de universiteit van Montpellier, die in stencilvorm de voor Frankrijk bekende omvang had van 1432 bladzijden. Er zijn nog taaie gedeelten gebleven en herhalingen ontbreken niet, maar het is een degelijk werk geworden. Alvorens nu verder in te gaan op deze duidelijk uit de school van de *grand old lady* van de Bayle studies, Elisabeth Labrousse, stammende studie moet het belangrijkste gedeelte ervan apart worden genoemd. De *Nouvelles* worden namelijk geheel open gelegd dooreen index op de in die periodiek behandelde auteurs (243-341) en ook een register op titels van besproken werken maakt de materie veel gemakkelijker te benaderen (344-561).

De hierboven gegeven bijzonderheden over het tijdschrift komen voor in het eerste deel waar ook een levensschets en een waardering van Bayles ideeën op het gebied van de religie zijn opgenomen. Daaruit blijkt dat hij ondanks zijn hooggestemde idealen over de gemeenschappelijke republiek der letteren telkens bij actuele kwesties, maar ook bij die uit het verleden, de tegenstellingen binnen het katholicisme belangrijker vond en meer aandacht schonk dan die binnen de gereformeerde wereld. De meeste ruimte kregen echter de interconfessionele controverses. Zijn opvattingen over de juiste geschiedschrijving aan de hand van geschreven bronnen hadden als uitwerking dat hij meende dat na de gebeurtenissen een soort officiële versie van de toedracht door onpartijdige historici tot stand moest en kon worden gebracht. Bayle is in de formulering van Bost zeker niet zonder meer een woordvoerder van de Refuge maar een bijna religieuze zoeker naar de waarheid en naar het ondanks alle tegenstellingen handhaven van de dialoog in de republiek der letteren.

Na deze hooggestemde karakterisering volgt een merkwaardig hoofdstuk over de *Nouvelles* in verband met de *crise* uit het werk van Hazard. Hier worden in 1994 nog eens de beperkingen van de stelling uit diens beroemde, zestig jaar oude boek onder de aandacht van de lezer gebracht, een lezer die zich afvraagt of dat in Frankrijk nog niet genoeg is geschied? Na een nogal omslachtig stuk waarin de lijnen van de *Nouvelles* naar de beroemde *Dictionnaire* uit 1697 worden doorgetrokken eindigt de auteur met een wonderlijk concluderend gedeelte. Dat hij als theoloog in de denkbeelden van Bayle een getuigenis op de weg van *attitude réformée* naar *mentalité protestante* wil zien is, hoe weinig historisch ook, nog begrijpelijk. Maar waarom hij daarna de arme man tot archetype van een intellectueel, althans volgens Bost's eigen, anachronistische definitie, wil maken, een operatie waarbij zelfs de positie van Voltaire en Sartre (vooral de naam van de laatste zou Bayle doen gruwen) te hulp wordt geroepen, is voor deze historicus een idee dat alleen nog binnen de *périphérique* kan ontstaan. Zijn boek blijft niettemin vooral door de documentatie over de *Nouvelles* bijzonder nuttig.

E. O. G. Haitsma Mulier

J. C. M. Pennings, Th. H. P. M. Thomassen, ed., *Archieven van Nederlandse gezanten en consuls tot 1813*, I, *Overgedragen archieven van gezanten en consuls in de christelijke wereld* ('s-Gravenhage: Algemeen rijksarchief, eerste afdeling, 1994, 433 blz., f45,-, ISBN 90 800916 18).

De legatie- en consulaatsarchieven van vóór 1813 hebben een lange lijdensweg achter de rug. Die begon al in de tijd zelf. Veel gezanten en consuls leverden na afloop van hun missie de bescheiden niet in, maar namen ze mee naar huis of lieten ze achter, zodat het meeste aan vernietiging ten prooi viel. Na allerlei omzwervingen in de Bataafse en Franse tijd kwam het restant op het ministerie van buitenlandse zaken terecht, dat het in 1854/1857 overdroeg aan het algemeen rijksarchief. Andere legatie- en consulaatsarchieven volgden de decennia erna. In de jaren 1897-1901 werd een voorlopige inventaris vervaardigd, die werd aangevuld en bijgewerkt. W. A. Fasel, N. M. Japikse en O. Schutte trachtten in de jaren 1950 en 1960 tot een betere beschrijving te komen, doch hun werk bleef onvolledig en liet veel te wensen over. Tenslotte hebben Th. H. P. M. Thomassen en J. C. M. Pennings vanaf 1979 met steun van diverse medewerkers de legatie- en consulaatsarchieven, die bij alle pogingen tot inventarisatie nog meer in de war waren geraakt, ten onrechte waren aangevuld met talloze stukken uit particuliere archieven en archieven die ter griffie waren gedeponed en met 1795 als scheidslijn in tweeën